

Vliet, R. van, *Elie Luzac (1721-1796). Boekverkoper van de Verlichting* (Nijmegen: Vantilt, 2005, 698 blz., €39,90, ISBN 90 77503 37 4).

Elie Luzac blijft boeien. Deze levendige publicist ontbrak het evident aan de originaliteit van een Hume, een Diderot of een Kant, maar in het intellectueel tamelijk vlakke landschap van de Nederlandse achttiende eeuw (een constatering die ondanks decennia van herwaardering voor dit tijdvak onverminderd van toepassing blijft) behoorde hij zonder twijfel tot de beste geesten. Luzac, afkomstig uit een geslacht van Franse Hugenenoten, ontplooide tijdens zijn naar achttiende-eeuwse maatstaven lange leven tal van activiteiten, maar hij was toch vooral, zoals zijn leerling H.C. Cras in een biografische schets opmerkte, ‘geschapen voor wetenschappen en letterarbeid.’ Gedreven door een schijnbaar onverzadigbare belangstelling, vulde hij met zijn energieke en vlotte pen duizenden bladzijden. Hij was, zoals E.H. Kossmann in zijn aan Luzac gewijde oratie van 1966 opmerkte, ‘een van die auteurs die sneller schrijven dan God lezen kan.’ Luzac schreef probleemloos over de meest uiteenlopende onderwerpen, maar filosofie, politieke theorie, natuurrecht, politieke economie en politiek waren zijn meest geliefde terreinen. Hij becommentarieerde tal van grote denkers van de Europese Verlichting, van Montesquieu tot Rousseau en van Leibniz tot Wolff. In zijn belangrijkste werken deed hij zich kennen als een aanhanger van een rationalistische, gematigde, tolerante en politiek behoudende Verlichting. Dat is een van de redenen waarom hij zo interessant is, want in het klassieke beeld van de Verlichting werd deze culturele beweging veelal opgevat als de wegbereider van de politieke revoluties van de late achttiende eeuw. Het geval Luzac laat echter duidelijk zien dat een dergelijke interpretatie geen stand kan houden, want bij hem gingen Verlichting en sociaal-politiek conservatisme hand in hand. Hij representeerde daarmee een gedachtegoed dat is aangeduid met termen als ‘verlicht conservatisme’ en ‘conservatieve Verlichting’. Men zou kunnen zeggen dat Luzac het grootste deel van zijn publicitaire inspanningen heeft besteed aan het verdedigen van zijn verlichtingsvariant tegen wat hij beschouwde als gevaarlijke vormen van irrationaliteit en nieuwlichterij. In het toenemende sensualisme van de hoge Franse Verlichting kon hij niet meer zien dan een misplaatste aanval op de zegenrijke capaciteiten van de menselijke rede. De revolutionaire politieke bewegingen van de late achttiende eeuw, waarin de Republiek een prominente rol speelde, kon hij slechts duiden als een onverantwoorde, regressieve en uiterst verontrustende ondermijning van de in zijn ogen humane en redelijke orde van het late *ancien régime*. De laatste vijftien jaar van zijn leven, dat in 1796 kort na de definitieve ineenstorting van de oude orde in de Republiek zou eindigen, stonden dan ook grotendeels in het teken van het bestrijden van het revolutionaire gevaar in al zijn gevarieerde verschijningsvormen.

Zijn deze contouren van Luzacs denkwereld zo langzamerhand vrij grondig door historici onderzocht en geanalyseerd, veel minder geldt dat voor zijn activiteiten als drukker, uitgever en boekverkoper. Dat is, zoals Rietje van Vliet

in de handelsuitgave van haar in 2005 verdedigde proefschrift overtuigend laat zien, niet terecht, want hij bekleedde een belangrijke positie in het Nederlandse en internationale boekbedrijf van de achttiende eeuw. Van Vliet concentreert zich in haar helder geschreven en van een indrukwekkende belezenheid getuigende boekhistorische studie in hoofdzaak op het reconstrueren van de aard van Luzacs boekbedrijf. Hij verschijnt aan de lezer als een boekverkoper met een omvangrijk netwerk van contacten in de geleerde wereld, uitgebreide zakelijke connecties met medeboekverkopers zoals Marc-Michel Rey en de Haagse firma Gosse en een indrukwekkend fonds (een uitgebreide en zeer nuttige fondslijst maakt deel van deze studie uit). Evenals veel van zijn achttiende-eeuwse collega's opereerde Luzac niet alleen in de Republiek, maar had hij ook een open oog voor de mogelijkheden van de internationale boekenmarkt. Zo was hij in de jaren 1750 met een eigen vestiging actief in de belangrijke Duitse universiteitsstad Göttingen, een intrigerende episode die door Van Vliet uitgebreid en voorbeeldig wordt geanalyseerd. Naarmate de achttiende eeuw vorderde, kalfde de internationale positie van zijn boekbedrijf geleidelijk af. In dat opzicht is het verhaal van Luzac, zoals Van Vliet terecht constateert, typerend voor de lotgevallen van de gehele Nederlandse boekhandel in de tweede helft van de achttiende eeuw.

Rietje van Vliets feitelijke relaas over Elie Luzac als boekverkoper is grondig, vernieuwend en overtuigend. Het verschaft de lezer bovendien een fascinerend en breed panorama van het functioneren van het boekbedrijf in de achttiende-eeuwse Nederlandse samenleving. Bij sommige thema's van minder strikt boekhistorische aard wordt de lezer echter bevangen door enige twijfel over de adequaatheid van de gekozen vraagstelling en de gepresenteerde analyse. Zo maakt het boek de spanning die er zou hebben bestaan tussen 'koopmanschap' en 'idealisme' in de loopbaan van Luzac als boekverkoper tot een centraal thema. Ging het Luzac, met andere woorden, nu vooral om geld verdienen of vooral om instemming met de inhoud van de boeken die hij uitgaf of verkocht? Die vraag lijkt juist in het geval Luzac veel te simplistisch en daarom *mal posée*. Voor Luzac immers werd het uitgeven van hem evident onwelgevallige boeken (met La Mettries *Homme Machine* als het beroemdste voorbeeld) niet ingegeven door overwegingen van geldelijk gewin, maar vormde het een daad van hoog idealisme. Het was namelijk zijn stellige overtuiging, zoals hij in een beroemd pamflet van 1749 uitvoerig uiteenzette, dat alleen de vrije uitwisseling van alle relevante argumenten de waarheid zou doen zegevieren en de verlichting van de mensheid zou helpen bevorderen. Een tweede en wellicht fundamentele punt van kritiek betreft de wijze waarop de inhoud van Luzacs politieke denken in dit boek wordt weergegeven. Zo is Van Vliets bewering (463) dat hij naar 'een nieuwe maatschappijstructuur' streefde niet alleen anachronistisch, maar ook apert onjuist. Luzac besteedde niet voor niets de laatste decennia van zijn leven vrijwel volledig aan het verdedigen van de *status quo*. Dat een zo nuttig en geleerd boek, dat ook nog eens bijzonder fraai is uitgegeven, door een aantal van dit soort misverstanden wordt ontsierd is natuurlijk betreurenswaardig, maar de balans blijft uiteindelijk positief. Rietje van Vliet heeft onze kennis van Elie Luzac en van het

Nederlandse boekbedrijf in de achttiende eeuw met dit werk immers wezenlijk verrijkt.

Wyger R.E. Velema

Hoogenboom, M. J. M., *Standenstrijd en zekerheid. Een geschiedenis van oude orde en sociale zorg in Nederland* (Dissertatie universiteit van Amsterdam 2003, Amsterdam: Boom, 2004, 450 blz., €29,50, ISBN 90 8506 020 6).

De geschiedschrijving van de Nederlandse sociale zekerheid is tot de studie van Marcel Hoogenboom grotendeels bepaald door het perspectief van de verzuiling, zoals beschreven door M. ter Borg (1986), K. van Kersbergen (1995) en M. Hertogh en J. Roebroek (1998). Hoogenboom vindt het confessionalisme als verklaring voor de ontwikkeling van het sociale zekerheidsstelsel echter onbevredigend. Het onderzoek naar dit stelsel wordt bepaald door twee problemen: de vorm die het stelsel in de tijd heeft gekregen en het tempo waarin het werd opgetrokken. De auteur constateert interferentie bij deze kwesties: de genoemde schrijvers bleken niet in staat te tegelijkertijd op te lossen. Hij wil dit interferentieprobleem oplossen door bij de verklaring van het politiek en maatschappelijk krachtenveld twee dimensies te onderscheiden: de tegenstelling vrijzinnig-confessioneel, waar de verzuiling uit voortkwam, en de tegenstelling aristocratisch-democratisch, die uit de sociale kwestie ontstond.

Hoogenboom beschouwt de Nederlandse samenleving tot 1940 als een samenleving-in-overgang, van de standenstaat uit de Republiek en de negentiende eeuw naar een moderne staat met een sociaal verzekeringsbestel. De trage ontwikkeling van de sociale zekerheid werd veroorzaakt doordat representanten van de oude orde, aristocraten, middenstanders en boeren, de invoering van moderne sociale regelingen blokkeerden of probeerden te beïnvloeden. De vorm die het stelsel kreeg, het overwegend niet-statelijke karakter, hing af van de verschuivende krachtsverhoudingen tussen deze oude orde en de nieuwe groepen, de lagere standen en hun vertegenwoordigers in het parlement. De auteur benoemt deze tegenstanders van de aristocraten als democraten.

Volgens Hoogenboom is de vormgeving van het sociale zekerheidsbestel een strijd om de macht tussen aristocraten en democraten. De aristocratie was de belangrijkste partij, gevormd door het stedelijk patriciaat en de plattelandsadel. De auteur heeft hun netwerk op persoonsniveau in kaart gebracht door middel van overzichten van de financieel-economische elite met godsdienst, beroep en status, politieke en maatschappelijke functies, personele unies en politieke partijvorming. De aristocraten, gesteund door boeren en middenstanders, zagen hun economische, politieke en sociale macht en status door de door de staat gesanctioneerde sociale zekerheidsarrangementen bedreigd. Door deze arrangementen werd hen de mogelijkheid ontnomen om door particuliere armenzorg of ondernemingskassen hun traditionele gezag over de lagere standen te doen gelden. De aristocraten behartigden hun politieke belangen door middel van politieke partijen als de Christelijk Historische Unie (CHU) en de Bond van Vrije Liberalen (BVL) en participaties in de Liberale Unie en de Anti-Revolutionaire Partij. Na 1900 gingen zij over tot maatschappelijke